

ELEKTRONINIŲ KNYGŲ PLATINIMAS PER ŠVEDIJOS FIZINIUS KNYGYNUS IR VIEŠĄSIAS BIBLIOTEKAS

Elena Macevičiūtė

Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Swedish School of Library and Information Science,
University of Borås
Högskolan i Borås, SE-501 90 Borås, Sverige
El. paštas: elena.maceviciute@gmail.com

Straipsnyje pateikiamos Švedijos fizinių knygynų ir viešųjų bibliotekų darbuotojų nuomonės apie elektronines knygas. Abi įstaigos traktuojamos kaip tiesiogiai pristatančios knygas galutiniam vartotojui – knygynai parduoda jas komerciniais pagrindais, o bibliotekos vykdo lygios prieigos prie informacijos ir kultūros gaminių visiems funkciją. Atsakant į tyrimo klausimus naudotasi dviejų apklausų duomenimis: 2012 m. atliktos viešųjų bibliotekų ir 2014 m. – fizinių knygynų apklausos. Tyrimo rezultatai rodo, kad fiziniai knygynai neteikia daug dėmesio elektroninėms knygoms ir nemano, kad jos kelia grėsmę jų egzistavimui. Kur kas didesnę spaudimą jie patiria dėl knygų prekybos koncentracijos dominuojančiose kompanijose ir interneto knygynuose. Viešosios bibliotekos, įpareigtos įstatymo, teikia prieigą ir skolina elektronines knygas savo skaitytojams. Jos ieško įvairių technologinių, bibliotekinių ir ekonominių galimybių priartinti jas prie skaitytojo. Elektroninių knygų technologijos savaime nekelia didelės grėsmės viešosioms bibliotekoms, jos netgi praplečia jų išteklių panaudos galimybes. Grėsmė kyla iš rinkos jėgų, ginančių leidybos verslo interesus.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *elektroninės knygos, knygynai, viešosios bibliotekos, Švedija.*

ĮVADAS

Žiniasklaidoje netyla ginčai dėl to, ar skaitmeninės knygos įsigalės mūsų gyvenime ir išstums spausdintines knygas ir iš rinkos, ir iš vartojimo. Elektroninių knygų pardavimo smukimas ar padidėjimas tuoj pat pristatomas kaip vienos ar kitos tendencijos ženklas. Tačiau knygų rinka nėra vienalytė, ją sudaro daugybė skirtingų rinkų, kuriose ne tik skaitmeninės, bet ir spausdintinės knygos funkcionavo ir funkcionuoja labai skirtingai, nelygu jų paskirtis, funkcija ir terpė.

Todėl kalbant apie skaitmenines knygas jokių tendencijų negalima apibendrinti, juolab kad tik enciklopedinių ir žinytinių leidinių leidyboje pastebima šioji tokia skaitmeninių leidinių persvara, o visose kitose rinkose ar knygų naudojimo sferose neabejotinai vyrauja spausdintinės.

Skaitytojas netruks pastebėti, kad pirmoje pastraipoje vartojami du skirtingi terminai: skaitmeninės ir elektroninės knygos. Lietuviškojoje knygotyros terminologijoje siūlomas vartoti skaitmeninės knygos terminas jau išsigalėjo mokslinėje literatūroje, tačiau praktikoje abu terminai turi savo vietą ir jiems priskiriamos šiek tiek skirtingos prasmės. Todėl visada tenka apibrėžti, apie ką gi rašome savo tekstuose ir kodėl vartojame vieną ar kitą terminą.

Arūnas Gudinavičius pasiūlė bendrą skaitmeninės knygos apibrėžimą ir jį apibūdino „kaip tam tikros architektūros (pateikta pagal tam tikrus reikalavimus, susistemintą, struktūruotą, specialistų suredaguotą, apipavidalintą) semantinę informaciją ir komunikacijos būdą, egzistuojantį tam tikrose laikmenose skaitmeninėje erdvėje bei vykdomą specialiais skaitmeniniais prietaisais.“¹ Jis taip pat supranta ją „kaip prekę, arba tiksliau kaip skaitmeninę prekę – skaitmeninį produktą, kuris gali būti vienu metu pasiūlytas didelei žmonių grupei.“²

Šiame straipsnyje nagrinėjamą objektą taip pat suprantame kaip prekę, įvairiais platinimo kanalais siūlomą didelei žmonių grupei. Ši sąvoka dar labiau susiaurės, jei pridursime, kad kalbame tik apie vieną skaitmeninių knygų kategoriją, kuri atgamina tekstą ir remiasi spausdintinės knygos pavidalu, visai nedaug pritaikytu skaitmeninei terpei. Taip pat žvelgiame į šią prekę per platinimo dviem kanalais, pasiekiančiais galutinį jos vartotoją – skaitytoją, prizmę. Tie kanalai – tai fiziniai knygynai ir viešosios bibliotekos. Šiose institucijose šią komercinę prekę įprasta vadinti elektronine knyga (el. knyga), taip siekiant atskirti ją nuo kitų visai panašių gaminių, kurie gali turėti kitokią nekomercinę prigimtį, netgi tose pačiose įstaigose, kaip antai bibliotekų skaitmenintos senos knygos, jau nesaugomos autorių teisių. Todėl šiame straipsnyje pasirinktas elektroninės knygos terminas, nes jis susiaurina skaitmeninės knygos sampratą iki komercinės spausdintinį variantą imituojančios skaitmeninės knygos sampratos, apie kurią ir kalbama šiame straipsnyje. Sinonimiškai vartosime ir priimtą el. knygų trumpinį.

Elektroninių knygų sukeltos problemos, su kuriomis susiduria knygynai ir bibliotekos, aptariamoms žiniasklaidoje jau beveik dešimt metų. Jos tapo ir profesionalių diskusijų bei viešųjų debatų objektu. Švedijoje nemažai dėmesio joms skiria valstybės institucijos, pavyzdžiui, parlamentas, bei įvairios ministerijos, kurios užsako tyrimus ir ataskaitas apie esamą padėtį³. Bendrus rinkos tyrimus, kuriuose atsispindi ir knygynų bei viešųjų bibliotekų vaidmuo platinant el. knygas, atlieka ir konsultantai pagal komercinių įmonių, profesinių organizacijų užsakymą ar savo

iniciatyva.⁴ Knygynų padėtį šiuolaikinėje Švedijos rinkoje tyrinėja Lundo universiteto docentė Ann Steiner bei Elena Macevičiūtė, Birgitta Wallin ir Kersti Nilsson⁵. Lietuvos knygynų padėtį yra apžvelgę Arūnas Gudiničius ir Gintarė Nagytė⁶. Kiek daugiau dėmesio tyrėjai skiria bibliotekoms, tačiau konkrečiai viešosioms bibliotekoms jo tenka mažokai. Daugiausia įvairius jų darbo su el. knygomis aspektus pastaraisiais metais tyrinėja JAV mokslininkai Jeanette Woodward, Ianas McCallumas, Lutheris Cotrellis ir Birgitte Bell⁷ bei kt. Švedijoje viešųjų bibliotekų naudojimo ir el. knygų naudojimo sąsajas tyrinėjo Annika Bergström ir Larsas Höglundas⁸. Tačiau šios palyginti naujos situacijos tyrimai toli gražu nėra išsamūs, lyginamųjų įvairių institucijų veiklos ar panašių tyrimų taip pat nerandame.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – pateikti Švedijos fizinių knygynų darbuotojų nuomonių bei viešųjų bibliotekų apklausų rezultatus, kurie atskleidžia, kaip šios institucijos reaguoja į naująją prekę ir ką apie ją mano. Šios institucijos pasirinktos dėl to, kad abi yra tradicinės knygų pristatymo galutiniam vartotojui (skaitytojui) įstaigos, kurios ilgus amžius dirbo su spausdintine knyga.

Mes norime suprasti ir atsakyti į tokius tyrimo klausimus:

- 1) kaip knygynų ir bibliotekų darbuotojai įvardija elektroninių knygų keliamas problemas ir kaip jas sprendžia?
- 2) ar abi tiesiogiai skaitytojams platinančios knygas institucijos susiduria su panašiomis, ar su visai skirtingomis problemomis, sukeltomis versle atsiradusių el. knygų?

1 GUDINAVIČIUS, Arūnas. Skaitmeninė knyga ir jos raida. *Knygotyra*, 2012, t. 59, p. 111.

2 Ten pat.

3 CARLSSON, Ulla; JOHANISSON, Jenny. *Läsarnas marknad, marknadens läsare*. Stockholm, 2012; KÅRING WAGMAN, Anna. *En bok är en bok är en bok? En fördjupningsstudie av e-böckerna idag*. Stockholm, 2013; KULTURDEPARTAMENTET. *Läsandets kultur: Slutbetänkande av Litteraturutredningen*. Stockholm, 2012.

4 SVEDJEDAL, Johan. *Biblioteken och bokmarknaden – från folkskola till e-böcker?* Stockholm, 2012; WISCHENBART, Rüdiger. *Global eBook. A report on market trends and development*. Vienna, 2013.

5 MACEVIČIŪTĖ, Elena; WALLIN, Birgitta; NILSSON, Kersti. Book selling and e-books in Sweden. *Libellarium*, 2015, vol. 8, no. 1, p. 15–29; STEINER, Ann. Selling books and digital files: a comparative study of the sales of books and e-books

in Sweden. *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 2015, vol. 13, p. 12–27.

6 GUDINAVIČIUS, Arūnas; NAGYTĖ, Gintarė. Knygynų geografija Lietuvoje 2013 metais. *Istorija. Mokslo darbai*, 2014, t. 96, nr. 4, p. 98–132.

7 WOODWARD, Jeanette. *Transformed Library: E-books, Expertise, and Evolution*. Chicago, 2013; MCCALLUM, Ian. E-book business models for public libraries: A report from the American Library Association, August 8, 2012. *Australian Library Journal*, 203, vol. 62, no. 2, p. 164–165; COTRELL, Terrance Luther; BELL, Brigitte. Expensing e-books: how much should patron habit influence collection development. *The Bottom Line: Managing library finances*, 2014, vol. 27, no. 4, p. 142–146.

8 BERGSTRÖM, Annika; HÖGLUND, Lars. A national survey of early adopters of e-book reading in Sweden. *Information Research*, 2014, vol. 19, no. 2, paper 621.

Visos Švedijos knygų rinkos vertė yra 6 600 mln. švedišių kronų. Elektroninių knygų dalis joje yra 1–2 procentai. Daugiausiai el. knygų leidžia ir šiaip knygų rinkoje dominuojančios „Bonnier“ ir „Norstedts“ leidyklos.

Pagrindiniai kanalai, kuriais platinamos švediškos elektroninės knygos, yra interneto knygnai („Adlibris“, „Bokus“ ir kt.), prenumeratos tarnybos, kurios dar nėra labai populiarios, bet jų populiarumas greitai auga. Tai tarnybos, panašios į „Amazon Prime“ ir „Scribd“, kurios už nedidelį mėnesinį mokestį teikia prieigą prie milžiniško elektroninių knygų skaičiaus. Švedijoje siūlomas pasirinkimas kur kas mažesnis, be to, šioms tarnyboms tenka konkuruoti su viešosiomis bibliotekomis, kuriose tas pačias knygas skaitytojai gali gauti nemokamai. Fiziniai knygnai taip pat parduoda šiek tiek elektroninių knygų, dalis platinama per leidėjų ir autorių tinklo svetaines.

Kompanija „Amazon“, nors jau prieš porą metų pasiskelbė ateinanti į Švedijos rinką, kol kas to nepadarė. 2014 m. balandžio mėn. ji pasirašė sandorį su knygų duomenų bazių tarnyba „Bokrondellen“ ir taip gavo prieigą prie švedišių knygų metaduomenų. Tai leidžia „Amazon“ parduoti švediškas knygas, iš jų ir elektrones, visame pasaulyje.

Švedijos leidėjų asociacijos duomenimis, 2015 m. pirmoje pusėje Švedijos rinkoje buvo apie 15 000 pavadinimų elektroninių knygų. Jų pardavimas smarkiai augo – nuo 3,3 mln. kronų 2010 m. iki 35,5 mln. kronų 2014 m., nors iš tikrųjų 2014 m. sudarė tik 2 procentus visų iš knygų pardavimo gautų leidėjų pajamų. Nuo 2012 m. parduodama daugiau seniau leistų negu naujų el. knygų, nes didėja skaitmenintų senesnių leidinių dalis. Nemažą dalį sumos, gautos už el. knygų pardavimą, sudaro pajamos, gautos iš viešųjų bibliotekų už elektroninių knygų skolinimą skaitytojams. 2014 m. bibliotekos už tai sumokėjo apie 30 mln. kronų, iš kurių leidėjai turėjo apie 15 mln. kronų pajamų. Skirtumas atiteko urminiams platintojams ir autoriams. Šiaip leidėjams sudėtinga apskaičiuoti elektroninių knygų pardavimą per kitus labai įvairius kanalus, bet 2014 m. jis siekė apie 23 mln. kronų. Manoma kad apie 25–30 proc. tokių knygų pardavė tokie tarptautiniai platintojai kaip „Apple“ ir „Google Play“.⁹

Elektroninių knygų pardavimas, be abejo, labai jautrus jų kainos pokyčiams. Pirmoje lentelėje matome, kad tuo metu, kai elektroninių knygų kainos krito 31 proc. (lentelės viršutinė dalis, rodanti skirtumą tarp 2012 m. ir 2013 m.), šių knygų vietų pardavimas ir pardavimo pajamos labai augo. Tačiau per tris 2014 metų ketvirčius, kai elektroninių knygų kaina pakilo beveik 24 proc., jų pardavimas smuko, palyginti su tuo pačiu 2013 metų laikotarpiu. Tai nenaujas reiškinys, nes knygų pardavimas visada jautriai reaguoja į kainos pokyčius. Reikia pažymėti, kad el. knygų

1 LENTELĖ. Ryšys tarp elektroninių knygų pardavimo ir kainos (sudaryta pagal Švedijos leidėjų asociacijos 2014 m. knygų verslo statistiką)

	2012	2013	Pokytis (%)
El. knygų pardavimas (tūkst. kronų)	7764	11917	+53,5
El. knygų vienetų pardavimas	90	201	+123,3
El. knygos kaina (1 egz.)	86*	59*	-31,3
	2013.01.01–09.31	2014.01.01–09.31	Pokytis (%)
El. knygų pardavimas (tūkst. kronų)	7963	6437	-19,2
El. knygų vienetų pardavimas	150	98	-34,6
El. knygos kaina (1 egz.)	53*	66*	+23,6

* Kaina nurodyta be PVM

pardavimo kainos yra didesnės ir dėl to, kad jų PVM siekia 25 proc., o spausdintinių knygų – tik 6 procentus. Švedijos vyriausybė laikosi Europos Sąjungos nurodymų ir traktuoja el. knygas kaip komercines paslaugas, o ne kaip kultūros gaminius.

Reikia paminėti, kad Švedijos knygynai ir viešosios bibliotekos yra gana gerai visuomenėje ir rinkoje įsitvirtinusios institucijos. Nors pagal Šiaurės šalių statistiką vidutinis fizinių knygynų skaičius išlieka maždaug 400¹⁰, tačiau, Ann Steiner duomenimis, jų skaičius po truputį mažėjo nuo 2000 m., nes juos spaudė įvairios kitos knygų pardavimo formos (pardavimas paštu, per knygų klubus, tiesioginis ir pan.). Šiuo metu Švedijos knygynai ir viešosios bibliotekos patiria reikšmingą interneto knygynų konkurenciją.¹¹

Viešųjų bibliotekų skaičius Švedijoje po truputį mažėja dėl gyventojų judėjimo bei kai kuriais atvejais dėl efektyvesnio lėšų naudojimo. Tačiau kiekviena savivaldybė turi bent jau bibliotekos aptarnavimo punktą. 2014 m. Švedijoje registruota 1156 bibliotekų aptarnavimo punktai, atidaryti ne mažiau kaip 20 val. per savaitę, bei dar 90 punktų, kurie atidaromi trumpiau negu 20 val. per savaitę.¹² Skirtingai nuo knygynų, šioms įstaigoms nereikia siekti pelno ir pajamų, kad išgyventų. Jų pagrindinis tikslas – tenkinti aptarnaujamos bendruomenės informacinius ir kultūrinius poreikius efektyviai naudojant skiriamus mokesčių mokėtojų išteklius.

Pagal šiuo metu veikiančio Švedijos bibliotekų įstatymo 9 paragrafą, „viešosios bibliotekos turi leisti visuomenei nemokai skolintis ar kitais būdais gauti prieigą

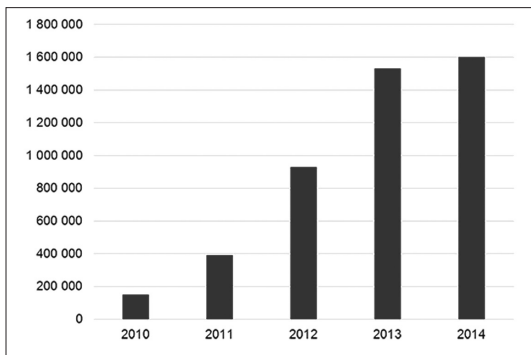
9 Svenska Förläggareföreningen. *Branchstatistiken 2014*. Stockholm, 2015.

10 *Nordic books statistics report 2014*, p. 5.

11 STEINER, Ann. Selling books and digital files,

p. 17–18.

12 Kungliga biblioteket. *Bibliotek 2014: Offentligt finansierade bibliotek*. Stockholm, 2015, p. 12.

6 PAV. Elektroninių knygų išdavimas Švedijos viešosiose bibliotekose 2010–2014 metais

raliauja rinkoje, nes vienintelės jos konkurentės „Atingo“ savininkas Axiellis sustabdė šio knygyno veiklą, kai tik įsigijo „Elib“. Nors tokio formato knygų pasiūla nesiekia nė 18 tūkstančių pavadinimų, vis dėlto elektroninių knygų išdavimas nuo 2010 m. išaugo nuo 180 000 iki 1 mln. 600 000 knygų. Nors šis skaičius sudaro vos kelis procentus visų išduotų knygų, tačiau augimo tempai yra įspūdingi, juolab jei turėsime omeny knygų naudojimo per viešąsias bibliotekas sąlygas.

2015 m. pavasarį didžiausią dalį „Elib“ akcijų įsigijo informacijos technologijų kompanija „Axiell AB“. Nuo 2016 m. „Elib“ pakeitė knygų viešosioms bibliotekoms licencijavimo tvarką, kuri aprašoma kitoje dalyje.

2012 m., kai buvo atliekama apklausa, už kiekvieną elektroninės knygos išdavimą biblioteka mokėjo „Elib“ kompanijai 20 švedišų kronų. Priegos prie naujausių ir paklausiausių knygų bibliotekos neturėjo, rinktis knygų negalėjo.

VIEŠŪJŲ BIBLIOTEKŲ PADĖTIS 2015–2016 METAIS

Bibliotekos visai neseniai susitarė su leidėjais ir elektroninių knygų tiekėjais dėl naujo jų naudojimo modelio. Ligi tol pagrindinis tiekėjas „Elib“, priklausęs keturioms didžiausioms leidykloms, sudarydavo ribotą kolekciją, kuria galėjo naudotis viešųjų bibliotekų skaitytojai.

Pagal naująjį modelį leidėjai panaikino naujų knygų embargo periodą ir jos iškart yra prieinamos bibliotekoms kaip el. knygos. Bibliotekos gali rinktis, ar jos mokės fiksuotą kainą už tam tikros knygos išdavimą nustatytą kiekį kartų (pirks licenciją), ar už kiekvieną išdavimą mokės nuo 2–10 kronų už seniausias, 20 kronų už nesenas ir 50–100 kronų už naujausias ir populiariausias knygas. Bibliotekos gali pasirinkti knygas, prie kurių teiks prieigą savo skaitytojams.

prie literatūros neatsižvelgiant į leidybos formą.¹³ Šis punktas yra viešųjų bibliotekų darbo su skaitmeninėmis medijomis, o ypač elektroninėmis knygomis, pagrindas, nors jame minima tik literatūra. Kitaip sakant, įstatymas įpareigoja viešąsias bibliotekas užtikrinti nemokamą prieigą prie literatūros bet kokiais formatais.

Viešosios bibliotekos nesinaudoja tarptautinių elektroninių knygų urmininkų paslaugomis, nes šie beveik neturi knygų švedų kalba. Švedijos kompanija „Elib“, tiekianti elektronines knygas viešosioms bibliotekoms, šiuo metu ka-

Šis modelis gana patrauklus leidėjams, tačiau bibliotekos nėra patenkintos susidariusia padėtimi. Dauguma jų renka mišrų mokėjimo už knygas būdą (licenciją ir apmokėjimą už papildomus išdavimus). Tačiau kolekcija pasipildė tik 300 naujų pavadinimų ir toliau yra gana ribota. Didelės naujų knygų kainos iš esmės veikia kaip embargo, nes bibliotekos negali leisti vartotojams jų skolintis dėl biudžeto apribojimų, todėl pasirenka tam tikrą kainos apribojimą, pavyzdžiui, skaitytojams išduodamos tik tos knygos, kurios kainuoja ne daugiau kaip 10, 20 ar 50 kronų. Vis dėlto išmokos iš bibliotekų biudžeto už elektroninių knygų išdavimą ne sumažėjo, o gerokai išaugo, todėl bibliotekos ir toliau neturi kitos išeities, kaip tik nutraukti elektroninių knygų išdavimą gerokai prieš metų pabaigą, o kai kurios tai turėjo padaryti jau pavasarį.

Kiek geresnės elektroninių knygų kainos ir panaudos sąlygos bibliotekoms numatomos sutartyje, kurią leidėjams siūlo Švedijos savivaldybių ir apskričių asociacija. Tačiau šiuo metu ją pasirašė tik viena didesnė ir penkios mažos leidyklos, tad kol kas tai nėra rimta alternatyva „Elib“ modeliui.

Antroje lentelėje matome, kas atsitiko, kai viena viešoji biblioteka, gavusi vietos valdžios paramą (0,5 mln. kronų), panaikino elektroninių knygų skolinimosi apribojimus savo skaitytojams nuo 2015 m. sausio mėn. Prieš apribojimų panaikinimą gruodžio mėn. biblioteka išdavė 512 elektroninių knygų, o jau sausio mėnesį jų išdavimas išaugo 207 procentais, kaip ir kaina, kuri pašoko 208 procentais. Išdavimas didėjo ir vasario bei kovo mėn., bet jau lėčiau. Nors šioje lentelėje ir nematyti, bet vienodai auga visų kainų kategorijų knygų išdavimas, net pačių pigiausių, tačiau didžiausia kaina mokama už pačias brangiausias knygas, kurios sudaro tik vieną ketvirtadalį elektroninių knygų išdavimo.

Lentelė rodo ir tai, kad gautų 0,5 mln. kronų neužteks padengti išlaidas elektroninėms knygoms ligi metų galo. Per pirmuosius tris metų mėnesius biblioteka jau išleido per 144 tūkst. kronų. Taigi pagal dabartines knygų išdavimo sąlygas viešosios bibliotekos iš tikrųjų negali naikinti el. knygų išdavimo apribojimų.

2 LENTELĖ. Elektroninių knygų išdavimo pokyčiai pašalinus kainos apribojimus (duomenys panaudoti iš Linn Holmsted ir Stefanie Topelius magistro darbo¹⁴)

Mėnuo	Bendras išdavimas (pavadinimų sk.)	Augimas	Bendra kaina SEK	Augimas
2014 m. gruodis	512	-	13,093	-
2015 m. sausis	1 574	207 %	40,303	208 %
2015 m. vasaris	1 670	6 %	48,109	19 %
2015 m. kovas	2 102	26 %	55,799	16 %

13 Sveriges Riksdag. *Bibliotekslag* (2013:801). Stockholm, 2013.

14 HOLMSTEDT, Linn; TOPELIUS, Stefanie.

E-bokens villkor: En fallstudie av Biblioteken i Sollentuna. Borås: Högskolan i Borås, 2015.

Atsakymo į iškeltus klausimus ieškojome remdamiesi apklausų, kurias atlikome 2012–2014 metais, duomenimis.

Švedijos viešųjų bibliotekų apklausa buvo atlikta 2012 m. spalio mėn. pasitelkus tarnybą „SurveyMonkey“. Visoms 291 municipalinei bibliotekai išsiuntinėjome prašymus užpildyti anketą, ir 225 (arba 77,3 proc.) bibliotekos pradėjo ją pildyti. Galiausiai gavome 185 iki galo užpildytas anketas arba atsakymus iš 63,6 proc. mūsų respondentų.

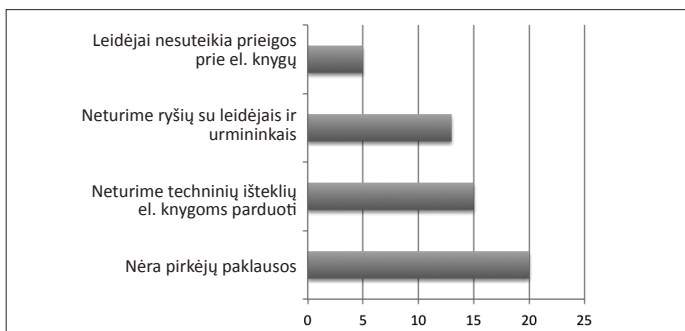
Anketą bibliotekoms sudarė 35 pagrindiniai klausimai švedų kalba, taip pat keli atviri klausimai. Klausimai apėmė tokias temas, kaip el. knygų valdymo taisyklės, prieiga prie el. knygų, licenciniai susitarimai su tiekėjais, el. knygų įtraukimas į katalogus, vartotojų mokymai ir paklausa. Reikia pasakyti, kad nuo 2015 m. dėl įvairių veiksnių pasikeitus sąlygoms, kuriomis el. knygos tiekiamos viešosioms bibliotekoms, ne visi atsakymai į šią anketą išlieka aktualūs, tačiau pagrindinės problemos, su kuriomis jos susiduria tvarkydamos ir išduodamos el. knygas, liko tos pačios.

Kitą knygynų apklausą atlikome 2014 m. pavasarį. Švedijoje suradome 440 fizinių ir 50 interneto knygynų. Taip pat yra 50 naudotų antikvarinių ir vaikų knygynų. Juos sugrupavome pagal dydį ir pobūdį (knygynų tinklai, dideli knygynai, maži nepriklausomi, taip pat interneto knygynai). Knygynų imtis buvo sudaryta remiantis stratifikuota atsitiktine atranka. Galiausiai išsiuntėme kvietimą dalyvauti apklausoje 153 knygynams ir gavome 48 (t. y. 30 proc.) atsakymus. Nors atsakymų nedaug, tačiau bendrais bruožais jie rodo, kaip šie knygynai reaguoja į el. knygų poveikį rinkai ir knygynams.

Kadangi iš karto numatėme, kad knygynų, parduodančių el. knygas ir jų nešiūlančių pirkėjams, situacija yra skirtinga, tai sudarėme dvi atitinkamas anketas. Anketų klausimai apėmė tokias temas: el. knygų pardavimas knygynuose, jų pirkėjai, el. knygų poveikis knygų pardavimui, knygynų ateitis. Ši anketa taip pat buvo įkelta į „SurveyMonkey“ terpę.

Šiam straipsniui pasirinkome atsakymus į klausimus, kuriuose respondentai atskleidė nuomonę apie tai, kas trukdo ar skatina juos platinti el. knygas, parodo, kaip jos bando pasiekti ar pritraukti el. knygų naudotojus (jei tai išvis daro), kaip mato el. knygų perspektyvas atitinkamos institucijos (knygyno ar viešosios bibliotekos) kontekste.

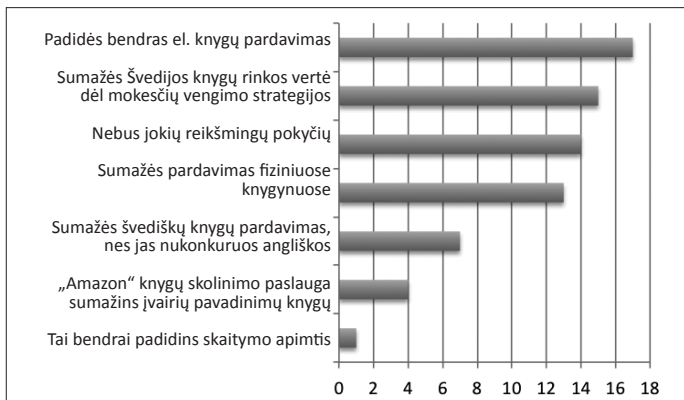
KNYGYNŲ APKLAUSA. Pagrindinė kliūtis plėtoti elektroninių knygų pardavimą, respondentų nuomone, yra ta, kad nėra paklausos. Tai kiaušinio ir vištos problema: pirkėjai nesitiki ir neklausia, pardavėjai nesiūlo prekės, nes ji nepaklausi. Kita, kur kas reikšmingesnė kliūtis yra ta, kad knygynai neturi reikiamos įrangos ir technologinių išteklių parduoti elektronines knygas, o investuoti į jas atrodo rizikinga, nes paklausos kol kas nėra. Kita vertus, reikalingi ir susitarimai su leidėjais ar urmininkais, o šie ne visada linkę teikti fiziniams knygynams prieigą prie elektroninių knygų dėl įvairių priežasčių, kad ir dėl apsaugos problemų (1 pav.).

1 PAV. Elektroninių knygų prekybos knygynuose kliūtys

Kita grėsmė knygynams, kuri mums atrodė gana akivaizdi, – tai giganto „Amazon“ atėjimas į Švedijos knygų rinką. Neigiami tokio atėjimo padariniai, kuriuos nurodė knygynų darbuotojai: kris Švedijos knygų rinkos vertė dėl mokesčių vengimo politikos (po naujausių ES pertvarkų, susijusių su interneto prekyba ir PVM mokėjimu pagal pirkimo, o ne pardavimo vietą, ši grėsmė turėtų būti sumažėjusi); sumažės tradicinių knygynų leidinių pardavimas; švedišku knygų pardavimas gali mažėti dėl geresnės ir platesnės anglišku knygų pasiūlos; ir išvis knygų pardavimas gali mažėti dėl „Amazon“ prenumeratos paslaugos. Nors daugiausia respondentų numatė, kad „Amazon“ atėjimas gali padidinti elektroninių knygų pardavimą, bet beveik niekas nenurodė, kad išaugtų skaitymo poreikis ar skaitytojų skaičius. Gana nemažai (14 respondentų) manė, kad toks įvykis išvis neatneštų jokių permainų (2 pav.).

Mes taip pat visų klausėme, ar elektroninių knygų pardavimas daro įtaką popierinių knygų pardavimui, o jei taip, tai kokią. Pasak respondentų, šiuo metu elektroninių knygų pardavimas jokios įtakos prekybai popierinėmis knygomis neturi, tik labai nedaugelis (5 respondentai) manė, kad dėl to knygų pardavimas apskritai

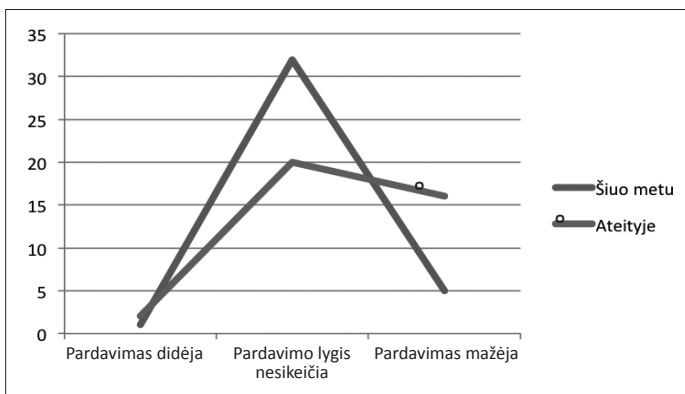

2 PAV. „Amazon“ kompanijos atėjimo į Švedijos knygų rinką pasekmės (knygynų darbuotojų nuomonė)

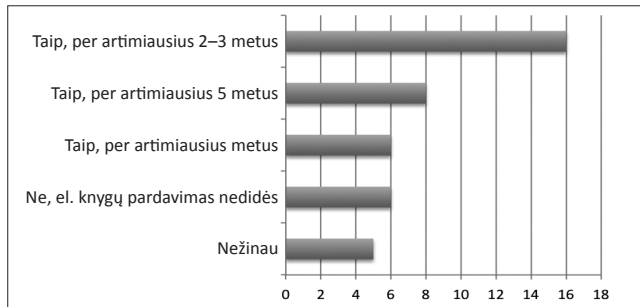
mažėja, ir tik du nurodė didėjimo tendenciją. Kiek daugiau respondentų manė, kad ateityje didėjanti prekyba elektroninėmis knygomis gali sumažinti popierinių knygų pardavimą (3 pav.).

Didžioji dauguma knygynų darbuotojų yra tos nuomonės, kad elektroninių knygų pardavimas didės jei ne kitamet, tai po dvejų ar penkerių metų (4 pav.).

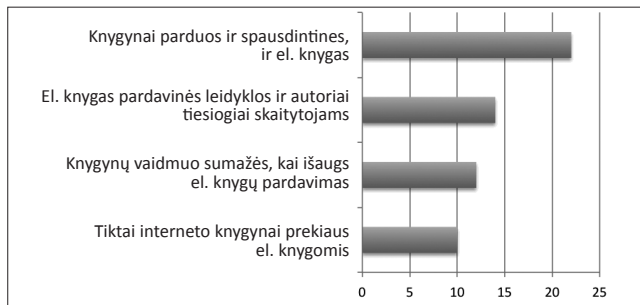
Tačiau beveik pusė respondentų tiki, kad ateityje fiziniai knygynai prekiaus ir elektroninėmis, ir popierinėmis knygomis, tik penktadalis numato, kad elektroninėmis knygomis prekiaus tik interneto knygynai, kiek daugiau nurodė, kad augs tiesioginio pardavimo iš leidyklų ir autorių mastai, ir tik 12 respondentų sutinka, kad knygynų vaidmuo gali sumažėti augant prekybai elektroninėmis knygomis (5 pav.).

3 PAV. Elektroninių knygų poveikis knygų pardavimui

4 PAV. Elektroninių knygų pardavimai ateityje

5 PAV. Knygynų vaidmuo ateityje

Tokias gana optimistines prognozes galima paaiškinti Švedijos valstybės parama knygynams, kuri tam tikru mastu leidžia jiems išlaikyti pozicijas knygų rinkoje. Tačiau kol kas nematyti, kad fiziniai knygnai pradėtų rimčiau prekiauti el. knygomis. Iš visų atsakiusių tik šeši knygnai paminėjo prekybą el. knygomis kaip buvusią ar esamą jų veiklos dalį. Taigi, nors, knygynų darbuotojų nuomone, el. knygos nekelia grėsmės jų gyvybingumui, tačiau ir nėra galima veiklos plėtros kryptis.

VIEŠŪJŲ BIBLIOTEKŲ APKLAUSA. Pažvelkime į kitą elektroninių knygų platinimo kanalą – viešąsias bibliotekas.

2012 metų apklausos duomenimis, 95 proc. atsakiusių bibliotekų nurodė, kad jos skolina savo vartotojams el. knygas. Kartu matome, kad tik 19, arba 9,6 proc., bibliotekų teigė turinčios formaliai dokumentuotas tokios paslaugos teikimo taisykles. Keturiolika bibliotekų viešai skelbė šias taisykles, o devynios nurodė interneto adresą, kuriuo galima jas rasti. Viena atsiuntė taisykles tyrėjams. Patikrinus paaiškėjo, kad dažniausiai skaitytojams suteikiama informacija apie galimybę skolintis el. knygas ir apibūdinamos skolinimosi bei gražinimo sąlygos. Jokių strateginių tikslų ar plėtros krypčių šiuose dokumentuose nėra, o kitų, skirtų el. knygoms, viešosios bibliotekos tyrimo metu neturėjo.

Tarp veiksmų, nulėmusių sprendimą teikti prieigą prie el. knygų, respondentai nurodė skaitytojų paklausą bei būtinybę kurti XXI amžiaus bibliotekų paslaugas. Jie taip pat minėjo, kad el. knyga – tai tik kita medija, kurią reikia pristatyti bendruomenei taip pat, kaip ir spausdintines knygas. Kai kurie respondentai nurodė tokią svarbią priežastį, kaip galimybę dalyvauti apskrities bibliotekų bendradarbiavimo projektuose teikiant prieigą prie el. knygų. Dar kai kurie manė, kad el. knygos pritraukia į bibliotekas naujus skaitytojus. Štai keli atsakymų pavyzdžiai:

Biblioteka, žinoma, teiks prieigą prie visų medijų ir formatų...

Jos papildoma spausdintines knygas ir leidžia pasiskolinti ir skaityti daugiau knygų tuo pačiu metu, be to, prie el. knygų nesusidaro eilių.

Mes tenkiname vartotojų reikalavimus ir siūlome naujas technologijas bei naujas medijas. Suteikiame skaitytojams galimybę išbandyti naujus skaitymo būdus.

Tačiau bibliotekos neapsiribojo tik prieigos prie el. knygų suteikimu. Nors ir ne labai aktyviai ir ne ypač suinteresuotos, jos vis dėlto skatino vartotojus naudotis teikiama galimybe ir pristatinėjo ją bibliotekų svetainėse. Tai darė 99 proc. visų į šį klausimą atsakusių bibliotekų. Jos taip pat skatino naudojimąsi el. knygomis tiesiogiai bendraudamos su vartotojais, leido brošiūras, knygų žymeklius bei kitą medžiagą.

Dalis bibliotekų (29 proc.) taip pat organizavo vartotojams el. knygų naudojimo kursus. Dažniausiai vartotojus mokė parsisiųsti el. knygas bibliotekoje ar iš namų ir kaip apskritai naudotis bibliotekos ištekliais. Daugiau kaip pusė bibliotekų teikė nurodymus, kaip naudoti bibliotekų katalogus ieškant el. knygų, kaip pasirinkti tinkamas skaitykles ir kokios knygų naudojimo taisyklės. Kiek mažiau bibliotekų (40 proc.) aiškino, kaip naudoti taikomąsias programėles, pavyzdžiui, „Kindle“ programėlę iPad planšetiniame kompiuteryje.

Tik trys bibliotekos tuo metu pateikė informacijos apie skaitytojų nuomonės dėl el. knygų paslaugos tyrimus. Tik viena iš bibliotekų pristatė gautus rezultatus: tyrimas parodė, kad skaitytojai buvo labai patenkinti teikiama paslauga. Likusios bibliotekos tokių apklausų dar nebuvo surengusios, bet didžioji dauguma, net 91,4 proc., ketino tai padaryti.

El. knygų skolinimas viešosiose bibliotekos per urmo kompaniją „Elib“ kėlė bibliotekininkams nemažai sunkumų. Jie buvo sunerimę, kad šis paslaugos teikimo būdas neleidžia jiems atlikti profesinių pareigų, kaip antai atrinkti skaitymo medžiagą pagal skaitytojų poreikius. Bibliotekos tegalėjo sutikti su tuo, ką pateikdavo leidėjai. Populiarios knygos patekdavo tarp el. knygų gerokai vėliau, nei pasirody-

davo popieriniai jų variantai. Kai kurių pavadinimų knygos būdavo tiesiog išimamos iš katalogo nieko nepranešus. Bibliotekininkai tokią padėtį komentavo taip:

Negalime nuspręsti, ką norime pirkti, kokią literatūrą skatinti skaityti ar siūlyti mūsų vartotojams. Labai nesmagu visiškai priklausyti nuo tiekėjo.

Leidėjai uždeda karantiną tam tikroms knygoms ir, kai tik nori, išima knygas iš rinkinio. Knygų pasirinkimas suaugusiesiems menkas, o vaikams jų praktiškai nėra.

Bibliotekininkai taip pat negali bibliografiškai kontroliuoti katalogo, nes el. knygų atveju vartotojas perkliamas iš bibliotekos į „Elib“ svetainę, o visi bibliografiniai duomenys skelbiami kaip tik joje. Šešiasdešimt aštuoni procentai respondentų įvedavo duomenis apie el. knygas į savo katalogus perkeldami į juos „Elib“ teikiamus duomenis, bet kai kurie kurdavo ir papildomus metaduomenis (17 proc.).

Labiausiai bibliotekininkų netenkino el. knygų kainos modelis. Beveik 86 proc. respondentų teigė, kad el. knygų pirkimui reikalingas bibliotekų konsorciumas ir kolektyvinis sprendimas šalies mastu. Kai kurie netgi pateikė konkrečių pasiūlymų:

Reikalingas nacionalinis susitarimas dėl kitokio kainos modelio ir valstybės parama.

Reikėtų daugiau įvairovės iš leidyklų pusės, senesnių knygų skaitmeninimo, nederėtų laukti naujų knygų...

Reikia susitarimo, kuris leistų skolinti ir verstines el. knygas.

Daugiau el. knygų tiekėjų padidintą konkurenciją ir gal pagerintų pasirinkimą. Kita viltis – kad į šią rinką įžengtų mažesnės leidyklos.

Prieiga prie literatūros jaunimui labai netikusi. Kadangi vaikai naudoja planšetinius kompiuterius mokyklose, tai atsiranda problema.

Per ketverius metus dalis problemų buvo išspręsta, tačiau toli gražu ne viskas pakito į bibliotekininkų pageidaujamą pusę.

Išvados

Taigi galima apibendrintai pasakyti, kad Švedijos knygynų ir bibliotekų santykis su el. knyga ir šios knygos vieta atitinkamų institucijų veikloje gana skirtinga.

Knygynai nemano, kad elektroninės knygos kelia grėsmę jų egzistavimui. Dauguma jų nemato reikalo veltis į rizikingą ir varginančią prekybą šiomis knygomis, nors tiki, kad ta prekyba ateityje bus sudedamoji knygyno veiklos dalis. Šiuo metu elektronines knygas parduoda tik tie knygynai, kurių savininkai domisi šio formato leidiniais ir turi gerai funkcionuojančias tokios prekybos priemones, technologijas ir procedūras. Tokių knygynų tėra vienetai ir jie ilgai neprekiuoja elektroninėmis knygomis, nes kilus įvairių nesklaidumų šią veiklą nutraukia. Kur kas labiau knygynų darbuotojams neramu dėl didelės vertikalios knygų verslo koncentracijos, kuri silpnina fizinių, ypač nepriklausomų, knygynų padėtį.

Visos Švedijos bibliotekos teikia prieigą savo vartotojams prie elektroninių knygų, nors tai sukelia daug nepatogumų. Bibliotekininkai mato nemažai grėsmių, kurias kelia ne nauja technologija, o kitų rinkos dalyvių veikla siekiant ginti verslo interesus. Viešosios bibliotekos visiškai priklauso nuo elektroninių knygų švedų kalba tiekimo monopolijos. Nors tokios knygos potencialiai būtų labai populiarios tarp viešųjų bibliotekų skaitytojų, tačiau elektroninių knygų skolinimo kainos verčia bibliotekas riboti jų išdavimą ir netgi visiškai jį nutraukti pristigus lėšų. Leidyklos šiuo metu visiškai kontroliuoja prieigą prie jų elektroninių knygų per pagrindinį ir vienintelį elektroninių knygų bibliotekoms tiekėją „Elib“, ir kitų rimtų alternatyvų kol kas nematyti. Vis dėlto, nepaisant visų skundų, padėtis, susijusi su elektroninėmis knygomis viešosiose bibliotekose, nors ir netobula, nėra ypač bloga: prieigos sąlygos vartotojams gana palankios, bibliotekos vis labiau įgunda kontroliuoti biudžetą, tegu ir nelabai maloniomis priemonėmis. Pagerėjo elektroninių knygų paieškos galimybės. Susiduriama su įdomiu reiškiniu – skaitmenine biblioteka, kuri priklauso leidykloms ir urmo tiekėjui, bet jos panaudą iš esmės užtikrina viešosios bibliotekos. Švedijos bibliotekos norėtų turėti ir viešosioms bibliotekoms priklausančią elektroninių knygų platformą, tačiau kol kas ji egzistuoja tik planuose.

Pastaruoju metu skundai dėl elektroninių knygų išdavimo per bibliotekas pasigirdo iš naujų knygų rinkos žaidėjų – elektroninių knygų prenumeratos paslaugas teikiančių kompanijų. Jos teigia, kad negali išsilaikyti konkuruodamos su nemokamą prieigą galutiniam vartotojui teikiančiomis įstaigomis. Šios elektroninių knygų platinimo įstaigos dar labai naujos ir kelia naujų klausimų knygų rinkos tyrėjams, pavyzdžiui, kaip skiriasi leidyklų santykiai su komercinėmis prenumeratos kompanijomis ir viešosiomis bibliotekomis.

Knygynai ir bibliotekos susiduria su panašiais sunkumais įsigydami el. knygas parduoti ir skolinti, nors kiek kitais aspektais – knygynai stokoja sutarčių su leidėjais dėl šių knygų pardavimo, o bibliotekoms kelia grėsmę monopolistinė urmo tiekimo organizacija. Nors ir dėl skirtingų priežasčių, knygynai ir bibliotekos susiduria su el. knygų pardavimo ir išdavimo technologijos problemomis – knygynams

ši įranga neprieinama, o bibliotekos priverstos naudotis tiekėjo platforma. Abiejų įstaigų darbuotojai pabrėžia, kad el. knygos kol kas nėra tokios didelės paklausos, kaip kitos jų paslaugos ar prekės. Kita vertus, bibliotekos jaučia, kad sparčiai auga el. knygų skolinimosi iš jų poreikis, ir priverstos riboti išdavimą dėl biudžeto trūkumo, o knygynų lankytojai neprašo el. knygų, todėl šios įstaigos nejaučia spaudimo jas parduoti.

Literatūra

1. BERGSTRÖM, Annika; HÖGLUND, Lars. A national survey of early adopters of e-book reading in Sweden. *Information Research*, 2014, vol. 19, no. 2, paper 621. Prieiga per internetą: <<http://InformationR.net/ir/19-2/paper621.html>>.
 2. CARLSSON, Ulla; JOHANISSON, Jenny. *Läsarnas marknad, marknadens läsare*. Stockholm, 2012.
 3. COTTRELL, Terrance Luther; BELL, Brigitte. Expensing e-books: how much should patron habit influence collection development. *The Bottom Line: Managing library finances*, 2014, vol. 27, no. 4, p. 142–146.
 4. GUDINAVIČIUS, Arūnas. Skaitmeninė knyga ir jos raida. *Knygotyra*, 2012, t. 59, p. 113–130.
 5. GUDINAVIČIUS, Arūnas; NAGYTĖ, Gintarė. Knygynų geografija Lietuvoje 2013 metais. *Istorija. Mokslo darbai*, 2014, t. 96, nr. 4, p. 98–132.
 6. HOLMSTEDT, Linn; TOPELIUS, Stefanie. *E-bokens villkor: En fallstudie av Biblioteken i Sollentuna*. Borås: Högskolan i Borås, 2015.
 7. KÅRING WAGMAN, Anna. *En bok är en bok är en bok? En fördjupningsstudie av e-böckerna idag*. Stockholm: Kulturutsköten, 2013.
 8. KUNGLIGA BIBLIOTEKET. *Bibliotek 2014: Offentligt finansierade bibliotek*. Stockholm: Kungliga Biblioteket, 2015.
 9. KULTURDEPARTAMENTET. *Läsandets kultur: Slutbetänkande av Litteraturutredningen*. Stockholm: Fritzes, 2012.
 10. MACEVIČIŪTĖ, Elena; WALLIN, Birgitta; NILSSON, Kersti. Book selling and e-books in Sweden. *Libellarium*, 2015, vol. 8, no. 1, p. 15–29.
 11. MCCALLUM, Ian. E-book business models for public libraries: A report from the American Library Association, August 8, 2012. *Australian Library Journal*, 2013, vol. 62, no. 2, p. 164–165.
 12. *Nordic books statistics report 2014*. Prieiga per internetą: <<http://124255-www.web.tornado-node.net/wp-content/uploads/2015/12/Nordic-Book-Statistics-Report-2014.pdf>>.
 13. SVEDJEDAL, Johan. *Biblioteken och bokmarknaden – från folkskola till e-böcker?* Stockholm: Svenska Förläggföreningen, 2012.
 14. SVENSKA FÖRLÄGGARFÖRENINGEN. *Branchstatistiken 2014*. Stockholm: Svenska Förläggare AB, 2015.
 15. SVERIGES RIKSDAG. *Bibliotekslag* (2013:801). Stockholm: Kulturdepartamentet, 2013.
 16. STEINER, Ann. Selling books and digital files: a comparative study of the sales of books and e-books in Sweden. *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 2015, vol. 13, p. 11–27.
 17. WISCHENBART, Rüdiger. *Global eBook. A report on market trends and development*. Vienna, 2013.
 18. WOODWARD, Jeanette. *Transformed Library: E-books, Expertise, and Evolution*. Chicago, IL, USA: American Library Association, 2013.
- PADĖKA. Apklauso atliktos vykdant projektą, finansuojamą Švedijos mokslo tarybos. Dėkoju doktorantei Birgittai Wallin, kurios atliktos knygynų apklausos duomenys panaudoti šiame straipsnyje, bei prof. Tomui Wilsonui, su kuriuo drauge atlikta viešųjų bibliotekų apklausa.

Summary

The article presents the results of two surveys carried out in Sweden and related to the electronic books. One of them was conducted in 2012 and directed towards public libraries. The other one, conducted in 2014, involved physical bookshops and the attitudes of their staff regarding e-books. The result has shown that physical bookshops are not dealing in electronic book sales, but the majority of public libraries are providing access to e-books. The bookshops do not feel any threats coming from this new technology and do not invest in expensive and uncertain technology needed for selling them. Public libraries are trying to overcome and increase the borrowing of e-books through libraries and succeed in that, though the loans of e-books account for a small fraction of all loans in public libraries. Libraries engaging in this new type of services encounter many problems with provision, limitations, budgeting and managing of electronic books, however, they are not going to drop this activity in the nearest future and look for the solutions to all existing problems.

Įteikta 2016 m. kovo 31 d.

Priimta 2016 m. balandžio 11 d.